

Profilowanie i kontekstualizowanie *Zeitenwende* w polskim dyskursie prasowym

Linguistic profiling and contextualisation of *Zeitenwende* in Polish press discourse

Abstract: The study examines the adoption and adaptation of the German term *Zeitenwende* in Polish press discourse. To this end, the author analysed a corpus of texts published in selected newspapers and opinion weeklies representing a range of ideological perspectives. The analysis focused on the translation of the term *Zeitenwende* into Polish, the meanings attributed to it (conceptual profiling), and the adaptational strategies employed. Additionally, the contexts in which the term appears were analysed, and differences in its adaptation were identified depending on the authors' ideological standpoints. The detailed analysis is preceded by an overview of the lexeme *Zeitenwende* in German, including its dictionary definitions, historical usage, and appearances in speeches by German politicians. The study employs the methodological framework of the Düsseldorf school of discourse research and the concept of linguistic and discursive worldviews. The analysis confirms the hypothesis that *Zeitenwende* may serve as a useful keyword for analysing contemporary discourse.

Key words: *Zeitenwende*, press discourse, linguistic profiling, discursive worldview, contextualisation

Abstrakt: W tekście poddano analizie adaptację niemieckiego słowa *Zeitenwende* w polskim dyskursie prasowym. Materiał źródłowy, na który składają się teksty publikowane w wybranych, reprezentujących różne światopoglądy gazetach i tygodnikach opinii, zbadano pod kątem tłumaczenia pojęcia *Zeitenwende* na język polski, przypisywanego słowu znaczenia oraz stosowanych strategii adaptacyjnych. Sprawdzone także, w jakich kontekstach słowo *Zeitenwende* występuje, i wykazano różnice w jego adaptacji w zależności od światopoglądu autorów. Szczegółową analizę poprzedza przedstawienie leksemu *Zeitenwende* w języku niemieckim w ujęciu słownikowym, na osi czasu oraz w przemówieniach niemieckich polityków. W pracy zastosowano metodologię szkoły düsseldorfskiej badania dyskursu oraz językowego i dyskursywnego obrazu świata. Przeprowadzona analiza potwierdza tezę, że *Zeitenwende* może być słowem kluczowym przydatnym do badania współczesnego dyskursu.

Słowa kluczowe: *Zeitenwende*, dyskurs prasowy, profilowanie pojęć, dyskursywny obraz świata, kontekstualizacja

Wprowadzenie

Zeitenwende, Słowo Roku 2022 w Niemczech, również w polskiej prasie było używane do opisywania i komentowania zmian zachodzących w niemieckiej polityce zagranicznej po agresji Rosji na Ukrainę. Dołączyło zatem do grupy haseł, które w polskim dyskursie są stosowane w niemieckim oryginale. To kolejne, obok takich jak *Zeitgeist*, *Blitzkrieg*, *Weltschmerz*, *Schadenfreude* czy – bardziej współczesne – *Energiewende*, pojęcie, którego znaczenie jest zrozumiałe nawet dla nieznającego języka niemieckiego polskiego czytelnika. O zakorzenieniu tych słów w języku polskim świadczyć może obecność większości z nich w Korpusie Języka Polskiego PWN (KJP PWN). Zresztą *Zeitenwende* znane jest już nie tylko niemieckiemu i polskiemu czytelnikowi; słowo to jest obecne także np. w anglojęzycznej i francuskojęzycznej prasie, również w niemieckim oryginale (por. np. w „The Economist”: „Speaking just three days after Russian tanks rolled over the border he declared the arrival of a *Zeitenwende* – a change in the spirit of the times” – *Germany is facing dramatic change...*, 11.08.2022; i w „Le Monde”: „Estimant que la »guerre d’agression« déclenchée par Vladimir Poutine faisait basculer l’Europe dans une »nouvelle ère« (*Zeitenwende*)” – *L’Allemagne doit poursuivre sa mue*, 27.02.2023). Przytoczone przykłady pokazują, że istnieją słowa, które adaptowane są w ich oryginalnym brzmieniu i znaczeniu w innych językach i w tej postaci zyskują miejsce nawet w języku codziennym.

Celem niniejszego artykułu jest analiza sposobu, w jaki słowo *Zeitenwende* zostało zaadaptowane w polskim dyskursie prasowym, i próba odpowiedzi na pytanie, czy stało się ono słowem kluczowym (*Leitvokabel*, Böke, 1996a). Za szczególnie interesujące uznano to, jak polscy dziennikarze obchodzili się z tym pojęciem, jak je tłumaczyli na język polski, a tym samym jakie znaczenia przypisywali pojęciu w swoich artykułach. W związku z tym w pracy zidentyfikowano różne profile znaczeniowe leksemu *Zeitenwende* używanego w prasie polskiej w okresie od 28 lutego 2022 r. do 3 stycznia 2024 r. Na potrzeby tego badania stworzono korpus artykułów, na który składają się teksty publikowane w ogólnopolskich gazetach codziennych oraz tygodnikach lub ich internetowych wydaniach: liberalno-lewicowej „Gazecie Wyborczej” (GW) i prawicowo-konserwatywnej „Gazecie Polskiej Codziennie” (GPC), liberalno-lewicowej „Polityce” (POL) i prawicowo-konserwatywnym „Do Rzeczy” (DR). Analiza poprzedzona jest wstępem, w którym krótko przedstawiono historię słowa *Zeitenwende* i jego różne profile znaczeniowe najpierw w języku niemieckim, a później w języku polskim. We wprowadzeniu omówiono również teoretyczne założenia profilowania znaczeń, założenia językowego i dyskursywnego obrazu świata oraz metodologiczne przesłanki semantyki dyskursu sformułowane przez badaczy z düsseldorfskiej szkoły analizy dyskursu (dalej: szkoły düsseldorfskiej), które stanowią teoretyczny i metodologiczny punkt wyjścia analizy materiału językowego. Aby zachować dokładność analizy semantycznej, cytaty podano w dwóch wersjach językowych: w niemieckim oryginale oraz w polskim tłumaczeniu.

Historia leksemu *Zeitenwende* i jego profile znaczeniowe w dyskursie niemieckim

Do spopularyzowania słowa *Zeitenwende* i nadania mu nowego znaczenia przyczynił się kanclerz Niemiec Olaf Scholz (z Socjaldemokratycznej Partii Niemiec), który użył leksemu w swoim oświadczeniu wygłoszonym 27 lutego 2022 r. w czasie nadzwyczajnego posiedzenia Bundestagu w sprawie rosyjskiej wojny przeciwko Ukrainie. Niemiecki kanclerz nie był jednak pierwszym, który tego słowa użył w niemieckiej debacie, nawet jeśli w prasie błędnie pojawiały się takie opinie: „W pierwszych dniach wojny [Scholz] także wydawał się pełen energii, wprowadził też do obiegu nowe niemieckie słowo, *Zeitenwende*, epokowy punkt zwrotny” (Garton Ash, 29.04.2022). Analiza etymologiczna wskazuje bowiem, że słowo to w niemieckim dyskursie używane było znacznie wcześniej.

W poszukiwaniach najstarszego użycia słowa *Zeitenwende* natrafić można na przykłady z XIX w., w których zastosowane ono było w znaczeniu „głęboka cezura w historii, która dotyczy całego obszaru kulturowego lub całego świata”¹ (Brasch, 2023). Przykładem takiej cezury jest dla niemieckich intelektualistów m.in. reformacja: „Reformacja jest punktem zwrotnym w czasie, jednak nie dla władzy jako takiej, ale przede wszystkim dla posłuszeństwa Ewangelii”² („Heidelbergische Jahrbücher der Literatur”, 1814, s. 840). Również zmierzch epoki napoleońskiej określany był w niemieckim dyskursie jako *Zeitenwende*: „Ruchy te były jednoznacznie związane ze zbliżającym się przełomem wieków, kiedy fortuna Napoleona słabła, a jego przeciwnicy dochodzili do głosu”³ (Müller von Friedberg, 1835, s. 257). W tym znaczeniu słowo to używane było przez prawie cały XX w. Jak zauważa Anna S. Brasch (2023), w drugiej połowie XX w. zaobserwować można jednak rozszerzenie znaczenia leksemu *Zeitenwende*. Stosowany był on w odniesieniu do sytuacji przełomowych niosących pewne przemiany (*Umbruchsituation*) dotyczące nie tyle całego kręgu kulturowego, ile wybranego obszaru życia społecznego. Jako przykłady Brasch przywołuje użycie tego pojęcia w obszarze ekonomii, polityki czy wreszcie sportu. Tę obserwację potwierdzają wpisy w *Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache* (DWDS) [Internetowym Słowniku Języka Niemieckiego]. Zidentyfikowane na bazie dużych korpusów prasowych profile znaczeniowe słowa *Zeitenwende* wskazują na jego użycie przede wszystkim w obszarze polityki, historii, w polityce bezpieczeństwa, polityce energetycznej i na rynku pracy (por. *Digitale Wörterbuch der deutschen Sprache* [DWDS], b.d.).

Brasch odnotowuje także istnienie trzeciego, przestarzałego i wychodzącego z użycia znaczenia słowa; znaczenie to odnosi się do określania początku naszej ery / początku chrześcijańskiego świata (dosł. przełomu czasów – „przed Chrystusem” i „po Chrystusie”) (*Beginn der christlichen Zeitrechnung*). W tym kontekście powołuje się na znaczenia leksemu opisane przez *Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache* (por. DWDS, *Zeitenwende*), gdzie pod hasłem *Zeitenwende* w zakładce *Bedeutungen* odnaleźć można następujące

¹ „Tiefgreifende Zäsur in der (Zeit-)Geschichte, die einen ganzen Kulturraum oder die ganze Welt betrifft”. Jeśli nie podano inaczej, przekład fragmentów – J.T.

² „Die Reformation ist die Zeitwende, aber nicht zum Dienst der Eigenmacht, sondern zunächst zum Gehorsam gegen das Evangelium”.

³ „Unverkennbar spielten die Bewegungen mit der nahenden Zeitwende zusammen, wo Napoleons Glück schwand, und die Reaktion ihr Haupt erhob”.

wyjaśnienia słowa *Zeitenwende* (lub w innej formie: *Zeitwende*): 1) punkt zwrotny, zwrot w wydarzeniach historycznych (*Wende, Umschwung im historischen Geschehen*); 2) punkt w czasie, w którym następuje zwrot, odwrócenie wydarzeń historycznych (*Zeitpunkt, an dem sich eine Wende, ein Umschwung im historischen Geschehen vollzieht*); 3) (wychodzące z użycia) początek ery chrześcijańskiej (*veraltend, Beginn der christlichen Zeitrechnung*).

Internetowy słownik Duden wskazuje tymczasem tylko na jedno znaczenie słowa *Zeitenwende*: „Koniec pewnej epoki albo ery i początek nowego czasu”⁴ (por. Duden, b.d.). W sugerowanym drugim znaczeniu znajduje się odsyłacz do słowa *Zeitwende*, które odnosi się do początku ery chrześcijańskiej (*Anfang der christlichen Zeitrechnung*).

W dalszej analizie pominięte zostanie znaczenie interesującego nas leksemu odwołujące się do „początku ery chrześcijańskiej”, wspomniane przez Brasch, w DWDS i słowniku Duden, gdyż wychodzi ono z użycia, ma więc coraz mniejsze znaczenie we współczesnym języku niemieckim. W centrum uwagi będzie znaczenie słowa *Zeitenwende* w kontekście wypowiedzi kandydata Scholza, która przyczyniła się do obecnej politycznej i poznawczej popularności oraz wzrostu atrakcyjności tego słowa. Ponadto, analiza porównawcza profili znaczeniowych słowa *Zeitenwende* w słownikach DWDS i Duden ukazuje różnice w leksykograficznych opracowaniach jego znaczenia: w słowniku Duden drugie z sugerowanych znaczeń znajduje się pod innym hasłem (*Zeitwende*, a nie *Zeitenwende*), a nie jest przedstawione jako jedno ze znaczeń słowa. W DWDS trzecie, wychodzące z użycia (przestarzałe) znaczenie odnosi się również do hasła *Zeitenwende*. Ponadto w DWDS pod hasłem *Zeitwende* znajduje się definicja słowa *Zeitenwende*. Kolejną różnicą jest przedstawienie w DWDS dwóch (innych niż pod hasłem *Zeitwende*) definicji, a w słowniku Duden tylko jednej. Co więcej, definicje dostępne w DWDS są ogólniejsze, wskazują na procesy i zmiany w ujęciu historycznym. Tymczasem definicja w słowniku Duden odnosi się do zmiany epoki lub ery, początku nowego czasu. Poza tym druga z definicji dostępnych w DWDS odsyła do konkretnego punktu w czasie, momentu historycznego (*Zeitpunkt*), który stanowi istotę zmiany. Definicja w słowniku Duden jest mniej dokładna i mniej precyzyjna, nie dookreśla, czy mowa jest o konkretnym momencie historycznym czy o dłuższym procesie. Przedstawione różnice są wprawdzie zauważalne, nie profilują jednak tego słowa jako określającego wydatną i istotną zmianę w wymiarze historycznym.

O tym, że słowo używane było od początku XX w., świadczy lista tokenów *Zeitenwende/Zeitwende* w DWDS w okresie od 1900 do 1999 r. Wyszukiwarka w słowniku wskazuje 139 tokenów z różnych materiałów językowych: beletrystyki, tekstów naukowych, literatury użytkowej i prasy (por. Kernkorpus des DWDS, b.d.). W tym samym słowniku w korpusie „przemówienia polityczne” z lat 1982–2020 odnotowano 151 wystąpień słowa *Zeitenwende*. Oznacza to, że w tym okresie 151 razy w publicznych mowach niemieckich polityków użyte zostało słowo *Zeitenwende* (lub *Zeitwende*). Co ciekawe, również Olaf Scholz w 2019 r., wówczas jako minister finansów, referując przed niemieckim Bundestagiem wyniki konferencji klimatycznej ONZ, mówił, że „jesteśmy częścią przełomu [*Zeitenwende*]”⁵ (Scholz, 19.12.2019).

⁴ „Das Ende einer Epoche oder Ära und der Beginn einer neuen Zeit”.

⁵ „Wir sind Teil einer Zeitenwende”.

To jednak nie przemówienie z 2019 r., lecz z 27 lutego 2022 stało się przełomowe dla niemieckiej polityki i weszło do kanonu najistotniejszych niemieckich przemówień XXI w., zarówno z politycznego, jak i z językowego punktu widzenia. Przyczyn należy szukać przede wszystkim w kontekście wypowiedzenia słów: w szoku związanym z napaścią Rosji na Ukrainę oraz nadzwyczajnym posiedzeniu niemieckiego Bundestagu. Patetyczny ton kanclerza i jego mowa ciała podkreślały doniosłość wydarzenia. Również treść przemówienia oraz jego polityczny przekaz – że Niemcy, ale i cała Europa znajdują się w radykalnie nowej sytuacji, że naruszono podstawy porządku międzynarodowego i bezpieczeństwa Europy – świadczą o przełomowości tego wystąpienia. Chodziło bowiem, jak podkreśla Anna Kwiatkowska, o to, że „wypowiedź koncentrowała się [...] na różnych aspektach polityki RFN i podkreślaniu potrzeby jej korekty, więc przesłanie było jasne: dotychczasowa strategia państwa musi się zmienić – rozpoczyna się »nowa era dla Niemiec«” (Kwiatkowska, 2023, s. 10). Właśnie za sprawą zapowiedzi radykalnych zmian w niemieckiej polityce przemówienie okrzyknięto później „przemówieniem *Zeitenwende*”⁶, a samo słowo *Zeitenwende* zrobiło karierę na skalę dotąd niespotykaną nie tylko w niemieckim dyskursie.

Nawet jeśli w przemówieniu Scholza słowo to wypowiedziane zostało tylko pięciokrotnie, treść i koncepcja *Zeitenwende* było jego retoryczną osią. Warto przytoczyć przykłady użycia tego leksemu w przemówieniu kanclerza Scholza. Po raz pierwszy słowo padło już w pierwszym zdaniu przemówienia kanclerza: „24 lutego 2022 r. stanowi *Zeitenwende* [wyróżnienie J.T.] w historii naszego kontynentu”⁷ (Scholz, 27.02.2022). Kilka zdań później zostało ono powtórzone, aby doprecyzować i jednocześnie wzmocnić jego znaczenie:

Doświadczamy *Zeitenwende* [wyróżnienie J.T.]. A to oznacza, że świat nie jest już taki sam jak wcześniej. U jego podstaw jest to, czy władza może łamać prawo, czy pozwolimy Putinowi cofnąć zegary do czasów wielkich mocarstw XIX w., czy też mamy siłę, by wyznaczyć granice, siłę, by wyznaczyć granice podlegaczom wojennym takim jak Putin. To wymaga naszej własnej siły⁸. (Scholz, 27.02.2022)

Jak zauważa Brasch (2023), z jednej strony znaczenie użytego przez Scholza słowa *Zeitenwende* jest kontynuacją XIX-wiecznego rozumienia tego leksemu jako wyraźnej cezury w historii, cezury odnoszącej się do całego obszaru kulturowego lub całego świata (pierwsza z definicji DWDS), z drugiej strony jednak kontekst odwołania do wydarzeń politycznych wpisuje się w charakterystyczne dla drugiej połowy XX w. rozszerzenie znaczenia tego słowa – *Zeitenwende* profilowane jest jako istotna zmiana.

Po wygłoszeniu przez Scholza przemówienia w mediach niemieckich i zagranicznych nie tylko zwrócono uwagę na samo słowo *Zeitenwende*, lecz także opisywano jego kontekst

⁶ Do tzw. przemówień *Zeitenwende* zalicza się również przemówienie Scholza z 29 sierpnia 2022 r., wygłoszone na Uniwersytecie Karola w Pradze (Scholz, 29.08.2022).

⁷ „Der 24. Februar 2022 markiert eine Zeitenwende in der Geschichte unseres Kontinents”.

⁸ „Wir erleben eine Zeitenwende. Und das bedeutet: Die Welt danach ist nicht mehr dieselbe wie die Welt davor. Im Kern geht es um die Frage, ob Macht das Recht brechen darf, ob wir es Putin gestatten, die Uhren zurückzudrehen in die Zeit der Großmächte des 19. Jahrhunderts, oder ob wir die Kraft aufbringen, Kriegstreibern wie Putin Grenzen zu setzen. Das setzt eigene Stärke voraus”.

(np. Hornuff, 6.03.2022). O tym, jak zawrotną karierę zrobił ten leksem, niech świadczy krzywa progresji obliczona przez redaktorów słownika DWDS. Całkowita częstotliwość użycia słowa *Zeitenwende* w 2022 r. wynosiła niemal 9 tys. wystąpień, wobec wartości oscylujących wokół tysiąca wystąpień we wszystkich latach od 1946 do 2021. To za sprawą tej popularności, jak również „[wpływu *Zeitenwende* na] emocjonalną zmianę wielu osób”⁹ (Gesellschaft für deutsche Sprache e.V., 9.12.2022), Gesellschaft für deutsche Sprache (Towarzystwo Języka Niemieckiego) wybrało słowo *Zeitenwende* na Słowo Roku 2022.

Założenia metodologiczne analizy profilowania znaczeń w dyskursie

Punktem wyjścia analizy znaczenia leksemu *Zeitenwende* w aktualnym polskim dyskursie medialnym uczyniono założenie, że dyskurs jest „miejszem, w którym język w formie wyrażen językowych i reguł ich łączenia przybiera moc tworzenia znaczeń i tym samym modelowania wizji rzeczywistości” (Czachur, 2020, s. 151). Przedmiotem badań będą artykuły prasowe, w których pojawia się słowo *Zeitenwende* i które składają się na dyskurs medialny, przy czym media za Marią Wojtak są traktowane jako „zwykłe przekazniki, ideologicznie nacechowane instytucje, organizujące życie społeczne, a więc współtwórcy ludzkich działań, sposobów myślenia i wartościowania świata” (Wojtak, 2010, s. 18). W niniejszym artykule poddano analizie polski dyskurs medialny i użycie w nim słowa *Zeitenwende*. Jak słusznie zauważa Gerd Antos, poprzez badanie dyskursu można zrozumieć zarówno doświadczenia i wiedzę, które są dzielone w społeczności, jak i wpływ czynników takich jak polityka, historia, gospodarka, kultura i życie społeczne na te doświadczenia i tę wiedzę. Analiza dyskursu jest więc kluczowa w procesie archiwizacji, aktywacji i przekazywania przyszłym pokoleniom zarówno indywidualnych i społecznych doświadczeń i narracji, jak i wiedzy zbiorowej (Antos, 2007, 2009).

Sposób, w jaki te same zdarzenia są w określonych dyskursach interpretowane i językowo konstytuowane, zależy od tego, jak są przedstawiane przez określone podmioty działające w dyskursach. Jak bowiem zauważa Krzysztof Kaszewski (2018), w obrębie jednego języka i jednej kultury istnieje wewnętrzne różnicowanie sposobów przedstawiania tych samych aspektów rzeczywistości. Jeden obiekt może być postrzegany i komunikowany na różne sposoby w zależności od czynników indywidualnych i społecznych (s. 134). To, jak przedstawiane są wybrane wydarzenia czy osoby, zależy więc od sposobu sprofilowania konkretnego wycinka rzeczywistości, sposobu, który manifestuje się w znaczeniach określonych słów i wypowiedzi. Proces profilowania polega na umieszczaniu znaczenia słów w „określonych aspektach [...] w ramach pewnego typu wiedzy i zgodnie z wymogami określonego punktu widzenia” (Bartmiński i Niebrzegowska, 1998, s. 212). Takie ujęcie zjawiska profilowania pojęć, podkreślające subiektywną perspektywę konceptualizacji rzeczywistości i znaczeń, stanowi istotę kognitywnych założeń profilowania znaczeń i ich rekonstrukcji za pomocą definicji kognitywnej.

Zjawisko profilowania znaczeń związane jest ściśle z koncepcją językowego obrazu świata (JOŚ), definiowanego jako „zawarta w języku interpretacja rzeczywistości dająca się

⁹ „Bei vielen Menschen fand auch eine emotionale Wende statt”.

ująć w postaci zespołu sądów o świecie, o ludziach, rzeczach, zdarzeniach. Jest interpretacją, a nie odbiciem, jest subiektywnym portretem, a nie fotografią przedmiotów realnych” (Bartmiński, 2010, s. 158). Teoria ta zakłada jednak, że zespół sądów jest właściwy całej zbiorowości użytkowników języka, np. narodu, a tym samym nie pozwala na uchwycenie różnych postaw i zespołów przekonań ścierających się w dyskursach. Dyskurs bowiem cechuje się wielością aktorów oraz ich systemów wartości i ideologii, a tym samym konfliktowością. Przyjęto zatem za Waldemarem Czachurem (2011, s. 88), że to analiza dyskursywnych obrazów świata (DOŚ), a nie językowego obrazu świata, umożliwia uchwycenie zarówno dominujących i marginalizowanych aktorów oraz ich punktów widzenia, jak i szerszego kontekstu kulturowego i politycznego mającego istotny wpływ na proces profilowania znaczeń słów, a także na ujęcie sposobu myślenia określonych społeczności. Uznano, że koncepcja DOŚ może pomóc w poznaniu sposobu profilowania pojęcia *Zeitenwende* nie w niemieckim, lecz w polskim, spolaryzowanym dyskursie, a jednocześnie pokaże różne sposoby interpretowania i wartościowania przez konkretnych dziennikarzy działających dla określonych mediów zmian deklarowanych w niemieckim dyskursie.

Wypracowane przez lubelską szkołę etnolingwistyki koncepcje profilowania znaczeń oraz zaproponowana przez Czachura analiza DOŚ wykazują daleko idące zbieżności z założeniami szkoły düsseldorfskiej. Ich metodologiczną podstawę stanowią rozważania Dietricha Bussego odwołujące się do Michela Foucaulta teorii dyskursu. Badacz ten definiował dyskurs jako zbiór wypowiedzi należących do tego samego systemu formacji wiedzy warunkującej możliwość tworzenia określonych wypowiedzi (za: Gardt, 2007). Busse w swoich badaniach poszukiwał odpowiedzi na pytanie, w jaki sposób tworzone są znaczenia konkretnych wypowiedzi, jak konstytuowane są „znaczenia, wiedza i świadomość w kontekście społecznych doświadczeń komunikacyjnych i historyczno-kulturowej tradycji danej społeczności” (Czachur, 2011, s. 80). W toku badań Bussego oraz kolejnego pokolenia szkoły düsseldorfskiej analizowano dyskurs pod kątem znaczenia poszczególnych słów w kontekście kulturowym i społecznym. Przedstawiciele tej szkoły stworzyli metody badania dyskursu oparte na hasłach (*Schlagworte* – Niehr, 1993), kontrowersyjnych określeniach (*Kontroverse Begriffe* – Stötzel i Wengeler, 1995), analizie metafor i pola obrazowego (*Metaphern und Bildfeldanalyse* – Böke, 1996b), słowach kluczowych (*Leitvokabel* – Böke, 1996a), toposach/wzorcach argumentacji (*Topos/Argumentationsmuster* – Wengeler, 2003) oraz analizie ram semantycznych (*Frame-Semantik* – Ziem, 2008). W kontekście niniejszej analizy zasadne jest więc zadanie już na wstępie pytania: czy *Zeitenwende* zasługuje na miano słowa kluczowego, za sprawą którego możliwe jest badanie dyskursu tworzącego się wokół zmian politycznych, społecznych, gospodarczych i kulturowych w Niemczech po rosyjskiej agresji na Ukrainę w lutym 2022 r.?

W badaniach dyskursu, które odwołują się do dorobku lubelskiej etnolingwistyki, chodzi przede wszystkim o to, by przez analizę dynamicznego procesu profilowania znaczeń „nie tylko lepiej zrozumieć sposób postrzegania świata przez użytkowników języka, lecz również dostrzec różnice w konceptualizowaniu elementów rzeczywistości” (Polkowska, 2021, s. 69). Pojęcie „profilowanie” w polskich badaniach językoznawczych znane jest przede wszystkim w ujęciu zaproponowanym przez Bartmińskiego, a jego prace są kontynuowane przez innych badaczy szkoły lubelskiej (etnolingwistyki). Ujęcie to, które Monika Grzeszczak określa jako „luźne”, zostało rozwinięte niezależnie od podejścia „klasycznego”, zaproponowanego

przez amerykańskiego badacza Ronalda Langackera, ale niemal równocześnie z tym podejściem (Grzeszczak, 2015, s. 33). W uproszczeniu można stwierdzić, że profilowanie w ujęciu Langackera polega na konstruowaniu pojęcia i nazwy za sprawą akcentowania (podświetlania) elementów jako bardziej istotnych przy równoczesnym marginalizowaniu innych elementów (tła) (za: Grzegorzyczkowa, 1998, s. 11). Tymczasem profilowanie w ujęciu luźnym stanowi „subiektywną (tj. mającą swój podmiot) operację językowo-pojęciową polegającą na swoistym kształtowaniu obrazu przedmiotu poprzez ujęcie go w określonych aspektach (podkategoriach, fasetach)” (Bartmiński i Niebrzegowska, 1998, s. 212). Szczegółowego porównania obu podejść dokonała w 2004 r. Urszula Majer-Baranowska. Opisała ona profilowanie pojęć w ujęciach Bartmińskiego i Langackera z uwzględnieniem pięciu wyróżników profilowania: przedmiotu profilowania („Co to jest profilowanie?”), zjawiska profilowania („Na czym polega profilowanie?”), podmiotu profilowania („Kto profiluje?”), eksponentów procesu profilowania i narzędzia w opisie konkretnych profili. W konkluzji zauważyła, że „obie koncepcje [...] wykazują liczne podobieństwa. Fakt ten świadczy dowodnie o ważności zjawiska profilowania w komunikacji międzyludzkiej i o potrzebie opisu tegoż zjawiska przez językoznawców” (Majer-Baranowska, 2004, s. 104). Jak już wspomniano, w polskich badaniach językoznawczych dominuje podejście zaproponowane przez Bartmińskiego i jego następców, polegające na analizowaniu różnych konceptów bazowych (czyli całości utrwalonych wyobrażeń o zjawisku lub przedmiocie) z jednoczesnym dokonywaniem ich rekonstrukcji na podstawie metody S-A-T, na którą składają się dane leksykalne, ankietowe i (wybrane) teksty. Takie podejście może stanowić podstawę metodologiczną mediolingwistycznych badań porównawczych (zob. np. Kaszewski, 2020) czy dyskursu (zob. np. Grzeszczak, 2015), co zresztą postuluje Bartmiński: „Wydaje się ono [profilowanie] stanowić przydatne narzędzie dla studiów porównawczych, obejmujących różne warianty języka, różne dyskursy i różne języki” (Bartmiński, 2006b, s. 85).

W tym artykule proces profilowania odniesiony będzie do analizy *Zeitenwende*, w toku obserwacji podjęta zostanie próba ustalenia, które cechy tego słowa (przedmiotu obrazowania) są uwypuklane, a które marginalizowane lub pomijane (Bartmiński, 2006a, s. 99) w polskiej prasie. Przeanalizowane zostanie również profilowanie w aspekcie ideologii, intencji i systemu wartości aktorów; w tym celu porównane będą artykuły z gazet reprezentujących różne światopoglądy, ze zwróceniem szczególnej uwagi na różnice między nimi.

Analiza profili znaczeniowych leksemu *Zeitenwende* w polskiej prasie

Opis badania i materiału językowego

Badanie przeprowadzone zostało w styczniu i lutym 2024 r. Przeanalizowana została wówczas polska prasa ukazująca się od 28 lutego 2022 r., tj. momentu wygłoszenia przez kanclerza Scholza „przemówienia *Zeitenwende*”, do 3 stycznia 2024 r. W internetowych bazach danych każdej z analizowanych gazet codziennych i tygodników opiniotwórczych wyszukano artykuły, w których pojawiło się słowo *Zeitenwende*; z tych materiałów stworzono korpus tekstów.

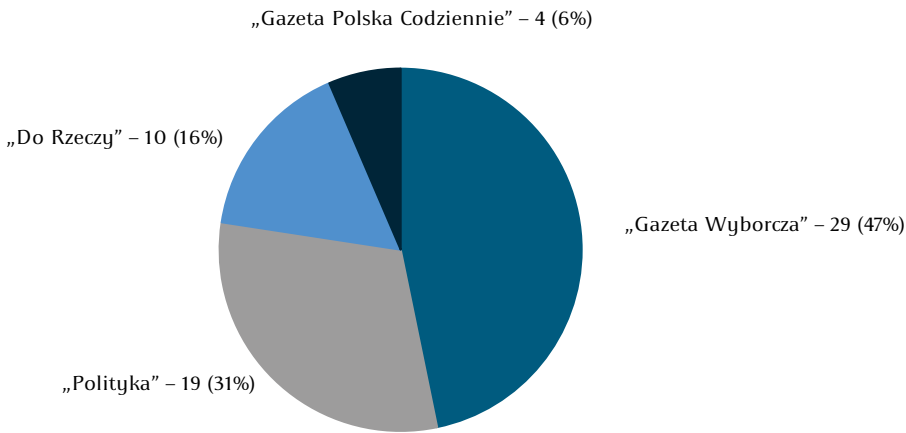
Tabela 1
Materiał językowy poddany badaniu

Tytuł prasowy	Typ prasy	Liczba artykułów
„Polityka”	tygodnik	19
„Gazeta Wyborcza”	dziennik	29
„Gazeta Polska Codziennie”	dziennik	4
„Do Rzeczy”	tygodnik	10
Łącznie		62

W kolejnym kroku dokonano analizy czasowej występowania leksemu *Zeitenwende* w prasie – porównano częstotliwość publikacji artykułów (w których badane słowo występuje co najmniej raz) w każdym z miesięcy analizowanego okresu. Następnie zbadano sposób kontekstualizowania tego słowa – sprawdzono, czy 1) autor artykułu wyjaśnił znaczenie leksemu, czy 2) wyjaśnienia dokonała redakcja, czy 3) słowo pozostawione zostało wyłączone w oryginale, bez wyjaśnienia. Przeanalizowano również wybrane teksty, w których słowo *Zeitenwende* zostało wyjaśnione; zbadano, jakie profile znaczeniowe w tłumaczeniach lub wyjaśnieniach zostały aktywowane. W kolejnym kroku prześledzono użycie leksemu *Zeitenwende* – analizie poddano kontekst tematyczny, w jakim leksem został zastosowany.

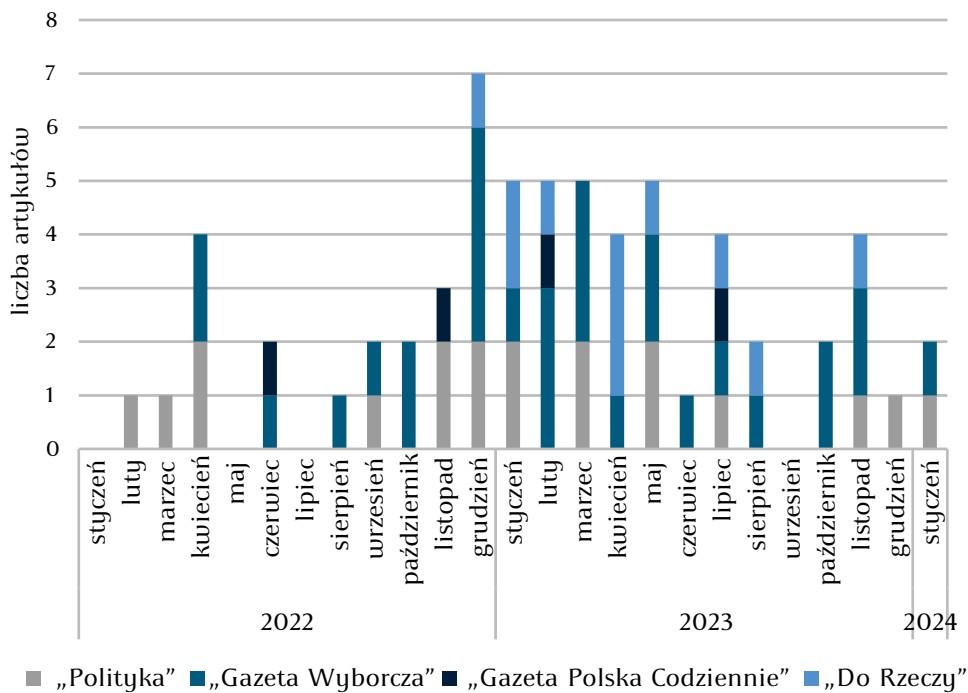
W poddanym badaniu okresie słowo *Zeitenwende* pojawiło się w 62 artykułach. Niemal połowa z nich (29 artykułów, stanowiących 47% analizowanego zbioru) ukazała się w „Gazecie Wyborczej”. Analiza wykazała, że słowo *Zeitenwende* było używane znacznie częściej na łamach prasy nurtu lewicowo-liberalnego, łącznie w ponad trzech czwartych artykułów (78%). Artykuły publikowane w prasie nurtu konserwatywno-prawicowego stanowią w tym ujęciu mniejszość (22%).

Rysunek 1
Analizowane artykuły z podziałem na tytuły prasowe – dane liczbowe i procentowe

Rozkład użycia leksemu *Zeitenwende* w ujęciu czasowym jest – co pokazuje analiza – nierównomierny. Wpływ na częstotliwość użycia słowa ma aktualna sytuacja polityczna, społeczna i gospodarcza w Niemczech. I tak, w analizowanym materiale językowym pierwszy raz *Zeitenwende* wspomniane zostało w „Polityce” (Czarnacka, 28.02.2022) już w lutym, w dniu następującym po przemówieniu kanclerza Scholza. Wyższą częstotliwość użycia słowa *Zeitenwende* w 2022 r. dostrzec można w kwietniu i grudniu. W kwietniu stało się tak za sprawą toczącej się w Niemczech intensywnej debaty na temat *Zeitenwende*, czyli przede wszystkim zmiany paradygmatu niemieckiej polityki zagranicznej, istotnego wpływu rosyjskiej agresji na Ukrainę na niemiecką politykę gospodarczą, w szczególności na sektor energetyki. W ramach tej debaty padały również pytania o rolę Niemiec na arenie międzynarodowej i ich miejsce w europejskiej i globalnej strukturze bezpieczeństwa. W grudniu 2022 słowo *Zeitenwende* użyte zostało łącznie aż siedem razy, w badanym okresie to najwyższa miesięczna częstotliwość; szczególnie często w „Gazecie Wyborczej” – w aż czterech artykułach. Początek 2023 r. – czas podsumowań roku 2022 i prognozowania wydarzeń nowego roku, a na przełomie lutego i marca rocznica rosyjskiej napaści na Ukrainę – to okres zwiększonej częstotliwości występowania słowa *Zeitenwende* w prasie. W każdym z tych trzech miesięcy ukazało się po pięć artykułów, w których przynajmniej raz użyte zostało badane słowo. Częstotliwość publikacji artykułów, w których występowało słowo *Zeitenwende*, pokazuje rysunek 2.

Rysunek 2
Częstotliwość ukazywania się artykułów prasowych, w których przynajmniej raz użyto leksemu *Zeitenwende*

Strategie adaptacyjne słowa

W polskim dyskursie medialnym wyróżnić można trzy istotne strategie adaptowania słowa *Zeitenwende*:

- 1) autor artykułu dokonał wyjaśnienia znaczenia słowa *Zeitenwende*,
- 2) wyjaśnienia znaczenia słowa *Zeitenwende* dokonała redakcja,
- 3) słowo *Zeitenwende* pozostawione zostało bez wyjaśnienia.

W znakomitej większości przypadków słowo *Zeitenwende* zostało wyjaśnione bezpośrednio przez autora artykułu, np. w taki sposób: „Minął miesiąc, odkąd kanclerz ogłosił w Bundestagu nastanie *Zeitenwende*, przełomu epok” (Traczyk, 1.04.2022 – POL), „Rok temu w obliczu agresji na Ukrainę kanclerz Olaf Scholz ogłosił »*Zeitenwende*«, wielki zwrot w polityce gospodarczej i obronnej Niemiec” (Wielński, 10.03.2023 – GW), „Olaf Scholz ogłosił w Bundestagu programowe założenia *Zeitenwende* [epokowego przełomu]” (Doleśniak-Harczuk, 23.06.2022 – GPC), „Niemiecki kanclerz w opublikowanym właśnie artykule w »*Foreign Affairs*« ogłosił światu, na czym będzie polegać rola Niemiec w epoce, którą otwiera obecny *Zeitenwende* (przełom w historii świata)” (Jurek, 11.12.2022 – DR). Druga strategia polegała na wyjaśnianiu pojęcia przez redakcję. Działo się to głównie w wywiadach, np. „Wtedy Niemcy dokonały tzw. »*Zeitenwende*« [z niemieckiego – »przełom« – przyp. red.]” (Reginia-Zacharski, 23.01.2023 – DR), „Prof. Stempin przypomniał, że pierwsze chwile po rosyjskim ataku na Ukrainę były pokazem niskiej wiarygodności Niemiec – wbrew hucznym zapowiedziom kanclerza Olafa Scholza i po powszechnym ogłoszeniu *Zeitenwende* (punkt zwrotny – red.) w niemieckiej polityce” (Birecka, oprac., 13.12.2022 – GW).

Ukazały się również artykuły, w których przyjęto strategię, by omawianego tu słowa nie wyjaśniać. W tych przypadkach autor artykułu zakładał, że czytelnik zna to określenie lub jest w stanie z kontekstu wywnioskować znaczenie słowa, np.: „Z kolei najlepiej wyposażoną armię będziemy mieli w Niemczech, jeśli zrealizują się zapowiedzi tzw. *Zeitenwende* kanclerza Olafa Scholza. Realne zdolności obronne Europy znacząco wzrosną niezależnie od tego, jak dokładnie zostaną zorganizowane” (Farfał i Przybylski, 6.03.2023 – POL), „Choć znawcy niemieckich realiów politycznych skłonni są też przyznawać, że może to być głos środowisk najbardziej świadomych, jak niewiele praktycznych efektów obronnych przyniosło głośne hasło »*Zeitenwende*« kanclerza Olafa Scholza i jak bardzo były i wciąż są one potrzebne” (Świerczyński, 2.01.2024 – POL), „Berlin ma większe ambicje niż możliwości. Ogłaszając program *Zeitenwende*, Niemcy nie wyrzekły się swoich mocarstwowych ambicji. Problem w tym, że realizacja tego programu może się nie udać” (Teluk, 13.07.2023 – GPC). Wyjaśnienia brakowało w siedmiu z 62 analizowanych artykułów: w dwóch z nurtu lewicowo-liberalnego i pięciu z nurtu prawicowo-konserwatywnego.

Profilowanie słowa

W odniesieniu do profilowania i dominujących profili znaczeniowych słowa *Zeitenwende*, aktywowanych przez poszczególnych dziennikarzy i redaktorów w ich tłumaczeniach i opisach, należy zadać pytanie, w jakim stopniu autorzy ci dopasowywali owe profile do swojego ideologicznego punktu widzenia, mając na uwadze określony profil odbiorcy, bardziej

lub mniej zorientowanego w specyfice niemieckiej polityki zagranicznej i bezpieczeństwa Niemiec. Odnotować należy, że ze względu na szeroki kontekst, w którym użyte zostało słowo *Zeitenwende* przez kanclerza Scholza, i wynikające z tego oddziaływanie na różne obszary życia publicznego, również w Niemczech definiowane jako *Zeitenwende* (inwestycje w zbrojenia, bezpieczeństwo energetyczne, zmiana polityki wobec Rosji, większe zaangażowanie w sprawę europejskie), różnorodność tłumaczeń nie powinna dziwić. W punktach omówione zostaną najważniejsze profile znaczeniowe słowa *Zeitenwende* w tłumaczeniach polskich dziennikarzy i redaktorów.

1. (Historyczny/epokowy) punkt zwrotny. Wśród podanych definicji słowa *Zeitenwende* najczęściej występuje połączenie wyrazowe „punkt zwrotny”, odnotowane w 19 różnych artykułach, często z dodatkiem „epokowy” albo „historyczny”, co zwiększa wagę tego punktu zwrotnego, lub uszczegółowieniem, czego ów zwrot dotyczy, np. „punkt zwrotny (dla świata)” (Zessin-Jurek, 3.04.2022 – POL) czy „punkt zwrotny w niemieckiej polityce zagranicznej” (Maciejewska, 21.02.2023 – GW). Tak definiowane *Zeitenwende* odnaleźć można w całym analizowanym materiale językowym – w artykułach zarówno z obu gazet codziennych, jak i z obu tygodników, co świadczy o braku związku sposobu definiowania słowa ze światopoglądowym kierunkiem gazety. Warto zatrzymać się nad tym połączeniem wyrazowym i dokładnie przeanalizować jego semantykę. Wielki Słownik Języka Polskiego definiuje „punkt zwrotny” jako „fakt lub wydarzenie, po którym następuje zasadnicza zmiana sytuacji” (Wielki Słownik Języka Polskiego [WSJP], b.d.). Porównanie tej definicji z zamieszczoną w DWDS definicją słowa *Zeitenwende*, która była już cytowana, ujawnia ich wspólne elementy: definicja w niemieckim słowniku mówi o „zwrocie w wydarzeniach historycznych”, z kolei ta w polskim słowniku – o „zasadniczej zmianie sytuacji”. Przykłady zgromadzone w KJP PWN potwierdzają, że istotna zmiana to mogą być wydarzenia historyczne (np. „Do tej pory Rosjanie zawsze to negowali, dowodząc, że prawdziwy punkt zwrotny w wojnie stanowiły bitwy pod Stalingradem i Kurskiem”) (Korpus Języka Polskiego PWN [KJP PWN], b.d.), ale również np. konkretna sytuacja w biografii opisywanej osoby („Punktem zwrotnym w jej życiu było poznanie męża”) (KJP PWN, b.d.). Przytoczone przykłady pokazują więc, że zasadnicza zmiana sytuacji może być różnie definiowana, mieć różny poziom tematycznej i politycznej istotności. Definicja *Zeitenwende* umieszczona w DWDS zakłada tymczasem istotność zmiany dla zbiorowości, podkreśla znaczenie opisywanej zmiany dla wydarzeń historycznych. W polskiej definicji połączenia wyrazowego „punkt zwrotny” pominięto wagę historyczną opisywanej zmiany. Jest to znacząca różnica.

2. (Historyczny/epokowy) przełom, (historyczna/epokowa) zmiana. Rzadziej słowo *Zeitenwende* tłumaczone jest jako „przełom”, również z doprecyzowaniem: „epokowy” (Doleśniak-Harczuk, 23.06.2022 – GPC) lub „historyczny” (Jurek, 16.07.2023 – DR), albo „zmiana” – czy to „epoka zmiany” (Twardoch, 16.08.2023 – GW), czy „zmiana ery” (Krzeniński, 26.05.2023 – POL). Dodanie przymiotnika „historyczny” lub „epokowy” zbliża znaczeniowo słowa „przełom” i „zmiana” do niemieckiej definicji *Zeitenwende* za sprawą podkreślenia istotności wydarzenia historycznego.

Podczas analizy materiału językowego można jednak zauważyć, że często zamiast objaśnić, co słowo *Zeitenwende* znaczy, autorzy artykułów tłumaczą istotę czy koncepcję *Zeitenwende* – przywołują opis politologiczny (niekoniecznie definicję) tego, co oznacza

to pojęcie w niemieckiej debacie, a przede wszystkim czym jest w niemieckim myśleniu politycznym. I tak, pojawiają się dość szerokie definicje, które w istocie mają charakter politologiczny: „Jednak sprowokowało to również refleksje nad błędami w Finlandii, Austrii i Niemczech, co doprowadziło niemiecki rząd do ogłoszenia *Zeitenwende*, czyli zwrotu w polityce obronnej i zagranicznej” (Bielecki, 20.05.2023 – GW), „Polska wręcz musi Niemcom o tym przypominać i pomagać im przechodzić na drugą stronę *Zeitenwende*, ogłoszonej przez kanclerza Olafa Scholza zmiany polityki obronnej” (Łukasiewicz, 30.11.2022 – POL), „Bardziej prawdopodobne jest opowiadanie o *Zeitenwende*, czyli zwrocie ku budowaniu silnej Bundeswehry przy jednoczesnym wyglądaniu, czy z Rosją się nie da znów wznowić wymiany gospodarczej na poziomie sprzed 2022 r.” (Semka, 26.11.2023 – DR). Czytelnik otrzymuje szeroki obraz zjawiska, przez co wyjaśnienie spełnia swoją funkcję informacyjną, nawet jeśli nie jest definicją słownikową.

Odnotować warto ciekawe zjawisko polegające na tym, że autorzy publikujący kilka artykułów w tym samym czasopiśmie w pierwszych swoich artykułach zawierających badane słowo wyjaśniają, czym jest *Zeitenwende* (używają różnych definicji), a w kolejnych już takiego objaśnienia nie podają. Mowa tu m.in. o Marku Świerczyńskim piszącym dla tygodnika „Polityka”. Dziennikarz ten w każdym z trzech swoich artykułów użył przynajmniej raz słowa *Zeitenwende*. W pierwszym z nich, ze stycznia 2023 r., wyjaśnił, że *Zeitenwende* to epokowa zmiana: „biorąc za dobrą monetę zapowiedzi Scholza ze słynnego przemówienia o *Zeitenwende* – **epokowej zmianie** [wyróżnienie J.T.]” (Świerczyński, 23.01.2023 – POL). W kolejnym tekście, z lipca 2023 r., również przedstawił znaczenie słowa *Zeitenwende*: „Scholz usiłuje udowodnić, że jego »*Zeitenwende*« (**punkt zwrotny, przełom**) [wyróżnienie J.T.] to naprawdę wielka zmiana” (Świerczyński, 9.07.2023 – POL). Tymczasem w trzecim swoim artykule w „Polityce”, ze stycznia 2024 r., nie zamieścił żadnego wyjaśnienia: „Choć znawcy niemieckich realiów politycznych skłonni są też przyznawać, że może to być głos środowisk najbardziej świadomych, jak niewiele praktycznych efektów obronnych przyniosło głośne hasło »*Zeitenwende*« kanclerza Olafa Scholza i jak bardzo były i wciąż są one potrzebne” (Świerczyński, 2.01.2024 – POL). Jeśli weźmiemy pod uwagę odstęp czasu między publikacjami kolejnych artykułów, będziemy mogli to odczytać jako zadowolenie się słowa w świadomości autora, który uznał wyjaśnienie *Zeitenwende* za zbędne. Dla językoznawcy informacja ta może być inspiracją do sformułowania konstatacji, że jest to element językowego kodowania zbiorowo podzielanej wiedzy, a tym samym słowo i jego znaczenie stało się częścią wiedzy zbiorowej. Słowo *Zeitenwende*, za sprawą podmiotowego profilowania, zyskuje właściwe sobie znaczenie. Podkreślić jednak należy, że może być to jedynie przyczynkiem do dalszej analizy w przyszłości, gdyż proces stabilizowania wyprofilowanych znaczeń jest z zasady długotrwały i dotyczy szerokiej grupy użytkowników języka – społeczności kulturowej.

Poza kwestiami leksykalno-dyskursologicznymi na uwagę zasługują strategię prezentacji słowa *Zeitenwende*, szczególnie w kontekście interpunkcji. W pierwszym przywołanym przykładzie słowo to złożone jest kursywą i zostało użyte bez cudzysłowu, a wyjaśnienie znajduje się po myślniku. W drugim przykładzie leksem umieszczony jest w cudzysłowie, a wyjaśnienie – w nawiasie. W trzecim przykładzie słowo *Zeitenwende* również ujęto w cudzysłów, ale bez żadnego wyjaśnienia. Może to wskazywać na niekonsekwencję autora i redakcji gazety lub zachodzący proces kodowania tego słowa w języku polskim. Skłaniam

się ku pierwszej z hipotez; podobnie różnorodnie słowo to prezentowane jest w innych tekstach składających się na materiał językowy, nie ma logiki ani jednoznacznej reguły.

Podobnie jak Marek Świerczyński w przytaczanym już przykładzie również inni autorzy są niekonsekwentni w procesie profilowania i semantyzacji słowa *Zeitenwende*. Przykładowo Adam Krzemiński dwukrotnie opisuje *Zeitenwende* jako „zmięnię ery” (Krzemiński, 26.05.2023 – POL, Krzemiński, 22.04.2023 – GW), natomiast w innym artykule jako „epokowy zwrot” (Krzemiński, 4.03.2023 – POL). Podobnie postępuje Piotr Łukasiewicz, który tłumacząc *Zeitenwende*, pisze albo o „militarnej dziejowej zmianie” (Łukasiewicz, 18.04.2023 – POL), albo o „reorientacji polityki bezpieczeństwa” (Łukasiewicz, 11.12.2023 – POL) czy „zmianie polityki obronnej” (Łukasiewicz, 30.11.2022 – POL). Analogiczne przykłady można znaleźć u autorów, których więcej niż jeden artykuł składa się na analizowany materiał językowy. Są to Piotr Buras piszący w POL i GW (np. Buras, 5.03.2023), Bartosz T. Wieliński publikujący w GW (np. Wieliński, 10.03.2023) czy Olga Doleśniak-Harczuk zamieszczająca artykuły w GPC (np. Doleśniak-Harczuk, 23.06.2022). Nie należy jednak odczytywać tego jako błędu czy świadomej niekonsekwencji. Autorzy używają synonimów lub wyrazów bliskoznacznych w opisach tego samego zjawiska, akcentują przy tym różne jego aspekty. Różnicowanie znaczenia można więc uznać za narzędzie stylistyczne, które nie wpływa na zrozumienie słowa i zjawiska *Zeitenwende*. Oznacza to także, że w języku kodowane jest szerokie znaczenie słowa, odnoszącego się raczej do procesu zmiany/przełomu/zwrotu jako takiego.

Konteksty tematyczne użycia

Analiza kontekstów tematycznych, w których używane było słowo *Zeitenwende*, pozwala na stwierdzenie, że dominują wśród nich konteksty dotyczące polityki, gospodarki i obronności oraz polityki bezpieczeństwa. Oto przykłady:

1. Kontekst polityczny. Tytuły artykułów: *Wielka lekcja realizmu politycznego dla Polski* (Kuraszkiewicz, 6.08.2023 – DR), *Ukraina w Unii? Nieprędko niestety* (Rupnik, 10.09.2022 – GW), *Niemcy obrały rok temu nowy kurs. Dziś koalicja trzeczycy w szwach i boi się zimy* (Skóra, 27.09.2022 – POL).
2. Kontekst gospodarczy. Tytuł: *Niemcom już przeszło wzmoczenie moralne. „Bez gazu z Rosji nie damy rady” – twierdzą Siemens, BASF i doradca ministra gospodarki* (Lubowski, 19.04.2022 – GW).
3. Kontekst obronnościowy. Tytuły: *Czołg Bundeswehry witany z radością. Zwrot Niemiec w polityce wobec Ukrainy i Rosji* (Maciejewska, 21.02.2023 – GW), *NATO: Pierwszy szczyt po Zeitenwende* (Jurek, 16.07.2023 – DR), *Polska w „strefie zgniota”? Pomówmy o wojnie, Europa już stawia te pytania* (Świerczyński, 2.01.2024 – POL).

Wyróżnione konteksty nie zawsze są jednak ewidentne i jednoznaczne. Nawet jeśli w artykule opisano sytuację gospodarczą Niemiec, przedstawiona jest ona w szerokim aspekcie niemieckiej polityki międzynarodowej i ewentualnych zmian wynikających z ogłoszenia *Zeitenwende*. Choć artykuły prasowe traktują o gospodarce, znajdują się w nich także informacje dotyczące wojny w Ukrainie i dalszego wpływu tej wojny na sytuację w Niemczech. Nieuprawniony byłby więc wniosek, że konceptualizacja słowa *Zeitenwende* dotyczy jednego z trzech podstawowych kontekstów, w których ono się pojawia. Można jednak

wnioskować, że na *Zeitenwende* składa się zestaw elementów politycznych, gospodarczych, militarnych i społecznych związanych ze zmianą koncepcji i roli Niemiec w ich polityce wewnętrznej i zewnętrznej. Dlaczego również społecznych? Za sprawą kontekstu językowego słowa *Zeitenwende*, który obserwować można także w polskiej prasie. W dwóch artykułach leksem ten używany jest bowiem przy okazji podawania informacji o wybranym w Niemczech w 2022 r. Słowie Roku. Oba artykuły umożliwiają przedstawienie znaczenia słowa *Zeitenwende* w kontekście politycznym: „Podobne konkursy od lat organizują też inne państwa. [...] w Niemczech był to »przełom« (*Zeitenwende* – opisujący nową politykę kraju po wybuchu wojny w Ukrainie)” (Sławiński, 30.12.2022 – GW), oraz:

Niemieckie Towarzystwo Językowe ogłosiło „*Zeitenwende*” słowem roku 2022. Nie bez przyczyny. Przez ostatnie 12 miesięcy „*Zeitenwende*” nie schodziło z ust dziennikarzy, ekspertów, polityków. W różnym kontekście. Mówiono o *Zeitenwende* dla energetyki, klimatu, mentalności, polityki bezpieczeństwa, niektórzy [...] mówili o „swojej osobistej *Zeitenwende*”, inni [...] łączyli z tą ideą (kontrowersyjną, ale obecną w niemieckim dyskursie) postulat „przywództwa Niemiec”. Sam termin nie jest nowy, choć prawdopodobnie za sprawą wyjątkowych okoliczności i PR-owej otoczki zrośnie się z Olafem Scholzem jak *Ostpolitik* z Willym Brandtem, zjednoczenie Niemiec z Helmutem Kohlem, kryzys migracyjny i transformacja energetyczna z Angelą Merkel czy Gazprom z Gerhardem Schröderem. (Doleśniak-Harczuk i Opaliński, 27.02.2023 – GPC)

Nie tylko Doleśniak-Harczuk nawiązuje do „*Ostpolitik*” Willy’ego Brandta, również Piotr Łukasiewicz mówi o „*Ostpolitik*” i porównuje dwa hasła stanowiące trzon niemieckiej strategii: „Wszystko to polski rząd przeciwstawia niemieckim problemom z odejściem od *Wandel durch Handel* w kierunku *Zeitenwende*” (Łukasiewicz, 18.04.2023 – POL). Zestawienie *Zeitenwende* z określeniem „*Wandel durch Handel*”, które odwołuje się do obecnego również w polskim dyskursie zwrotu z czasów zimnej wojny, jest celowym nawiązaniem do znanej także polskiemu czytelnikowi koncepcji polityki RFN wobec Związku Radzieckiego i innych państw bloku wschodniego. Zabieg ten można uznać za element praktyki komunikacyjnej polskich mediów (Wojtak, 2010, s. 17). Podobnie sytuacja wygląda, gdy chodzi o obszar geograficzny, do którego odnosi się słowo *Zeitenwende*. Nawet jeśli czytelnik intuicyjnie kojarzy je (za sprawą faktu, że pochodzi ono z języka niemieckiego) z Niemcami, autorzy analizowanych artykułów umiejscawiają leksem również w innym niż wyłącznie niemiecki obszarze geograficznym. Odnotować można artykuły, w których mowa jest o *Zeitenwende* w kontekście Unii Europejskiej: „opierając się na agendzie *Zeitenwende* ogłoszonej w reakcji na rosyjską napaść na Ukrainę, wysunął postulat objęcia przez Niemcy przywództwa w Unii Europejskiej” (Doleśniak-Harczuk, 23.06.2022 – GPC), NATO oraz relacji z Chinami: „ważniejsze są zapewne dwie inne kwestie, które w *Zeitenwende* odgrywają nie mniej kluczową rolę niż Rosja i energetyka: nakłady na wojsko i polityka wobec Chin” (Buras, 5.03.2023 – POL), czy wręcz sytuacji globalnej. Z powodu czasu ogłoszenia *Zeitenwende* oczywisty jest kontekst Ukrainy i rosyjskiej agresji na ten kraj. Pojawiają się również rozważania o polskiej perspektywie *Zeitenwende* (co omówione zostanie

w dalszej części artykułu). Pokazuje to więc, że obszar geograficzny *Zeitenwende* nie jest jednoznacznie określony, że słowo to rozumiane jest szeroko, a zjawisko ma wielowątkowy wpływ na różne kraje i ich grupy.

Kontekstualizacja i ideologizacja

Podczas badania określonych jednostek języka pod kątem ich znaczeń istotna jest również analiza kontekstu, w którym jednostki te występują, zwłaszcza jeśli zauważalne są pewne regularności. *Zeitenwende* zaczęto używać w polskim dyskursie prasowym w nowych kontekstach, niekoniecznie do opisu niemieckiej polityki, gospodarki czy życia społecznego w Niemczech. Znaczenie słowa w tych nowych kontekstach jest już przynajmniej częściowo ustabilizowane. Dla porządku warto wspomnieć, że – jak zakłada Busse – słowo otrzymuje swoje znaczenie za sprawą kontekstu, w którym jest użyte, i w świetle systemów znaczeniowych tworzących język (Busse, 1987, s. 86). Wypada zgodzić się zatem z Bussem, że dyskurs jest przestrzenią kontekstualizacji (Busse, 2000, s. 46). I tak, Krzeмиński w POL pisze, że „**Rosyjską** [wyróżnienie J.T.] *Zeitenwende* może przynieść jedynie klęska Rosji i zasadnicze przepracowanie jej samowiedzy jako narodu postimperialnego” (Krzeмиński, 22.04.2023 – GW), Marek Jurek natomiast w śródtytułie swojego artykułu konstatuje, że „Czas na **polską** *Zeitenwende* [wyróżnienie J.T.]” (Jurek, 29.01.2023 – DR). Przykłady te wskazują, że obszar geograficzny, do którego odnoszone jest to słowo, poszerzył się, a bezpośredni związek *Zeitenwende* z Niemcami, nakreślony przez Scholza, uległ rozluźnieniu, po części również za sprawą Scholza i jego artykułu w „Foreign Affairs”, który jest omówiony przez Jurka w jego komentarzu w DR: „A przecież stanowi – jak wyznaje kanclerz – »wyraz nowego stanu ducha społeczeństwa niemieckiego« i przejrzyście sformułowaną wizję nowej światowej roli Niemiec. Symboliczne znaczenie ma już tytuł: »Globalna *Zeitenwende*, czyli jak uniknąć nowej zimnej wojny w erze wielobiegunowości?»” (Jurek, 16.07.2023 – DR). Przykłady te potwierdzają już dokonaną obserwację o stopniowym kodowaniu i stopniowej kontekstualizacji znaczenia *Zeitenwende* (warto powtórzyć: w jego szerokim i wielokontekstowym ujęciu) oraz jego „zakorzenianiu się” w polskim dyskursie publicznym. Czy doprowadzi to do trwałego zdomowienia się słowa *Zeitenwende* i jego wielokontekstowości? Ocenic to będzie można dopiero z perspektywy dłuższego okresu.

Tymczasem ideologizacja to nadawanie słowom znaczeń z perspektywy ideologicznej. Zjawisko to było dostrzegalne szczególnie w dyskursie medialnym dotyczącym pandemii COVID-19, który wielokrotnie analizowali polscy językoznawcy (np. Cierpich-Kozieł, 2020; Satoła-Staśkowiak 2021; Włoskiewicz, 2020). Przyczyną zainteresowania ideologizacją dyskursu wokół pandemii jest mnogość materiału językowego i istotność społecznego oddziaływania tego dyskursu. Pandemia „w znaczący sposób wpływa na nastroje społeczne, sprzyjając polaryzacji punktów widzenia, a tym samym kształtowaniu się wspólnot dyskursywnych, w ramach których są formułowane (i ujawniane w różnorodnych strategiach komunikacyjnych aktorów/uczestników dyskursu) określone systemy znaczeń” (Duda i Ficek, 2021, s. 341).

Gdy mowa o ideologizacji słowa *Zeitenwende*, podkreślić należy, że nie stało się ono w polskim dyskursie prasowym przedmiotem walk semantycznych czy kłótni o wartości, jak miało to miejsce w przypadku dyskursu wokół pandemii COVID-19. Niemniej również

ideologizacja analizowanego tutaj słowa jest dostrzegalna, zwłaszcza gdy porównamy artykuły publikowane w mediach nurtów konserwatywno-prawicowego i liberalno-lewicowego. W ramach pierwszego z nich autorzy opisują zdarzenia z polskiej perspektywy, skupiają się najpierw na ich skutkach dla Polski – w artykułach dominuje „polskocentryczność”, uwzględniająca wynikające z trudnej polsko-niemieckiej historii obawy. W wywiadzie pt. *Polską racją stanu jest maksymalne osłabienie i wykrwawienie Rosji* postulowane jest polskie *Zeitenwende* (Jurek, 29.01.2023 – DR) i snute są scenariusze wpływu remilitaryzacji Niemiec na Polskę:

Remilitaryzacja Niemiec na dużą skalę wcale nie jest błogosławieństwem dla Polski, jak się przyjęło u nas deklarować. Nie powinniśmy się z tego specjalnie cieszyć, choć nie mamy na to większego wpływu. Niemcy kupieckie, Niemcy rozbijane to była opcja atrakcyjna dla Polski. Ta opcja może się wkrótce skończyć. (Radziejewski, 19.02.2023 – DR)

Również ton wypowiedzi i komentarzy w tym nurcie jest mniej przychylny Niemcom, a czasem nawet uszczypliwy, jak w wypowiedzi Jurka komentującego słowa ministra Zbigniewa Raua: „W kwestiach bezpieczeństwa i polityki NATO Niemcy nie proponują żadnych mechanizmów większościowych. Chcą ich jedynie tam, gdzie mają szansę dominować, gdzie są najwięksi, w Unii Europejskiej” (Jurek, 23.04.2023 – DR), i w innych artykułach: „Kwestię odpowiedzialności za błędy załatwiono formułką »Zeitenwende«, zmiany epoki. To znana [z] przeszłości metoda. Upadła III Rzesza? To mamy »Stunde Null«, godzinę zero, zaczynamy od początku, a przeszłość odkreślamy grubą kreską” (Krasnodębski, 15.05.2023 – DR), „Berlin ma większe ambicje niż możliwości. Ogłaszając program *Zeitenwende*, Niemcy nie wyrzekły się swoich mocarstwowych ambicji. Problem w tym, że realizacja tego programu może się nie udać” (Teluk, 13.07.2023 – GPC). Równie uszczypliwy, chwilami wręcz kpiący, jest artykuł Olgi Doleśniak-Harczuk i Antoniego Opalińskiego *Piruetu Zeitenwende* (Doleśniak-Harczuk i Opaliński, 27.02.2023 – GPC).

Artykuły w prasie liberalno-lewicowej są bardziej stonowane i skupione na europejskim punkcie widzenia. Oczywiście jest w nich mowa również o możliwych implikacjach dla Polski, stanowią one jednak jeden z elementów szerszego kontekstu, w którym sformułowanie *Zeitenwende* jest używane. Krytyka czy otwarte pytania pod adresem Niemiec również padają, np.: „Są one [pytania] wciąż ambiwalentne, jakby Niemcy nie dostrzegali wagi pokonania Rosji przez Ukrainę dla bezpieczeństwa całego kontynentu. Zdają się nadal nie rozumieć, że przez kilka najbliższych dekad Kremla w partnerskiej polityce europejskiej po prostu nie będzie” (Łukasiewicz, 30.11.2022 – POL), czy: „Choć znawcy niemieckich realiów politycznych skłonni są też przyznawać, że może to być głos środowisk najbardziej świadomych, jak niewiele praktycznych efektów obronnych przyniosło głośne hasło »Zeitenwende« kanclerza Olafa Scholza i jak bardzo były i wciąż są one potrzebne” (Świerczyński, 2.01.2024 – POL). Treści te są jednak mniej zaczepne i utrzymane w bardziej dyplomatycznym tonie, jak choćby forma listu otwartego Eugeniusza Smolara do niemieckiej ministry spraw zagranicznych Annaleny Baerbock: „Z uznaniem przyjęliśmy reakcję na agresję rosyjską, *Zeitenwende* kanclerza Scholza to jest zapowiedź fundamentalnego

zwrotu w stosunkach z Moskwą, bardzo poważnego zwiększenia nakładów na obronność w samych Niemczech oraz pomocy Ukrainie” (Smolar, 18.08.2022 – GW).

W podsumowaniu wątku kontekstualizacji i ideologizacji słowa *Zeitenwende* należy wspomnieć, że odnaleźć można elementy różnego profilowania tego słowa w zależności od nurtu światopoglądowego czasopism, które publikowały artykuły. Różnice te, co pokazały cytowane fragmenty, mają charakter śladowy, są nieznaczne, przez co nie można postawić tezy, że w polskim dyskursie pojawiły się dwie różne koncepcje znaczeniowe *Zeitenwende*. Trzon semantyczny słowa pozostaje bowiem niezmienny, niezależnie od światopoglądowego sprofilowania medium.

Konkluzje

W artykule omówiono wyniki analizy funkcjonowania słowa *Zeitenwende* w dyskursie medialnym na przykładzie artykułów z dwóch gazet codziennych i dwóch tygodników różnych nurtów światopoglądowych. Przedstawiono sposób, w jaki tłumaczone jest słowo *Zeitenwende*, oraz pokazano, w jakim kontekście znaczeniowym występuje i jaki obszar geograficzny definiuje. Zaprezentowano różne sposoby wyjaśniania tego słowa i używania go w znaczeniu wtórnym, oderwanym od oryginalnego (np. rosyjskie *Zeitenwende*, polskie *Zeitenwende*). Wykazano dzięki temu, jak jest profilowany ten leksem w języku polskim. Ze względu na to, że badaniem objęto materiał z krótkiego okresu, a zmiany są w toku, nie można jednoznacznie stwierdzić, czy proces profilowania *Zeitenwende* w języku polskim został już zakończony. Jeśli weźmiemy pod uwagę, że w części przeanalizowanego materiału językowego znaczenie słowa nie zostało wyjaśnione wcale, możemy wysnuć wniosek, że kodowanie przynajmniej częściowo już się dokonało. Niewątpliwie jednak słowo *Zeitenwende* w swoim niemieckim oryginale stało się zrozumiałe dla użytkowników języka polskiego, o czym świadczyć może częstotliwość jego użycia i, przynajmniej w niektórych tekstach składających się na analizowany materiał językowy, pozostawienie leksemu bez wyjaśnienia.

Porównanie konceptualizacji *Zeitenwende* w różnych tekstach pochodzących ze zróżnicowanych światopoglądowo źródeł nie uwypukliło istotnych różnic znaczeniowych dotyczących leksemu *Zeitenwende*. Zauważono jednak, że autorzy artykułów nurtu prawicowo-konserwatywnego w większym stopniu analizowali sytuację, do której odnosi się badane słowo, z polskiej perspektywy, przedstawiali również ewentualny wpływ zjawiska na sytuację Polski. Autorzy artykułów nurtu liberalno-lewicowego dla odmiany promowali spojrzenie uniwersalne, w którym Polska traktowana jest jako część zbiorowości państw, np. Unii Europejskiej. W tym kontekście zauważone zostały różnice w nastawieniu autorów artykułów do Niemiec i niemieckiej polityki dostrzegalne w języku wypowiedzi i w sposobie konstruowania osądów. Autorzy publikujący w prasie nurtu konserwatywno-prawicowego wypowiadali się mniej przychylnie, w sposób nastawiony bardziej na konfrontację; z kolei ci zamieszczający teksty w mediach nurtu lewicowo-liberalnego stosowali bardziej stonowaną krytykę, w formie zaproszenia do dyskusji, a nie otwartego negatywnego komentarza.

We wstępie podano, że podstawą metodologiczną artykułu jest wypracowana przez szkołę düsseldorfską metodologia badania dyskursu. Wysunięto tezę, że *Zeitenwende* może być jednym ze słów kluczowych w definiowaniu współczesnego dyskursu w Niemczech. Przedstawione w artykule wnioski z przeprowadzonego badania wydają się potwierdzać tę tezę, przemawiają za tym następujące argumenty: 1) *Zeitenwende* jest aktualnym i centralnym tematem dyskursu, akceptowanym przez wszystkich jego uczestników; 2) *Zeitenwende* jest świadomie podchwycone przez aktorów dyskursu i uznane za pojęcie określające temat istotny dla społeczeństwa; 3) metody ilościowe potwierdzają szerokie użycie słowa *Zeitenwende* również w polskiej prasie; 4) dyskurs wokół *Zeitenwende* wpływa na pozostałe (inne) dyskursy, ma charakter multidyscyplinarny i uniwersalny.

Literatura

- Antos, G. (2007). „Texte machen Wissen sichtbar!”. Zum Primat der Medialität im Spannungsfeld von Textwelten und (inter-) kulturellen Wirklichkeitskonstruktionen. W: M. Olpińska i H.J. Schwenk (Hrsg.), *Germanistische Wahrnehmungen der Multimedialität, Multilingualität und Multikulturalität* (s. 34–45). Wydawnictwo Euro Edukacja.
- Antos, G. (2009). „Teksty ukazują wiedzę!” O prymacie medialności w pełnym napięć obszarze pomiędzy światami tekstów i (między)kulturowymi kontrastami. W: Z. Bilut-Homplewicz i in. (red.), *Lingwistyka tekstu w Polsce i w Niemczech. Pojęcia, problemy, perspektywy* (s. 279–290). Oficyna Wydawnicza Atut – Wrocławskie Wydawnictwo Oświatowe.
- Bartmiński, J. (2006a). *Językowe podstawy obrazu świata*. Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Bartmiński, J. (2006b). Niektóre problemy i pojęcia etnolingwistyki lubelskiej. *Etnolingwistyka*, 18, 77–90.
- Bartmiński, J. (2010). Pojęcie językowego obrazu świata i sposoby jego operacjonalizacji. W: P. Czaplinski i in. (red.), *Jaka antropologia literatury jest dzisiaj możliwa?* (s. 155–178). Wydawnictwo „Poznańskie Studia Polonistyczne”.
- Bartmiński, J., Niebrzegowska, S. (1998). Profile a podmiotowa interpretacja świata. W: J. Bartmiński i R. Tokarski (red.), *Profilowanie w języku i w tekście* (s. 211–223). Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Bielecki, T. (20.05.2023). *Węgry znów blokują pomoc dla Ukrainy. Jak wojna kształtuje politykę państw UE?* Wyborcza.pl. <https://wyborcza.pl/7,75399,29775516,europa-zbadana-po-ponad-roku--wojny-ktore-kraje-i-na-co-sa-przez.html>.
- Birecka, M. (oprac.) (13.12.2022). „Rozpaczliwe szukanie drogi do porozumienia z Polską”. Ekspert o zmianie nastawienia u Niemców i słowach Dudy. TokFm. <https://www.tokfm.pl/Tokfm/7,103087,29254614,rozpaczliwe-szukanie-drogi-do-porozumienia-z-polska-ekspert.html>.
- Boke, K. (1996a). Politische Leitvokabeln in der Adenauer-Ara. Zu Theorie und Methodik. W: K. Boke i in., *Politische Leitvokabeln in der Adenauer-Ära* (s. 19–50). De Gruyter.
- Boke, K. (1996b). Überlegungen zu einer Metaphernanalyse im Dienste einer „parzellierten” Sprachgeschichtsschreibung. W: K. Boke i in. (Hrsg.), *Öffentlicher Sprachgebrauch. Praktische, theoretische und historische Perspektiven. Georg Stötzel zum 60. Geburtstag gewidmet* (s. 431–452). Westdeutscher Verlag.
- Brasch, A.S. (2023). *Zeitenwende*. Wortgeschichte digital – ZDL. Pobrano 4 lutego 2024 z: <https://www.zdl.org/wb/wortgeschichten/Zeitenwende>.

- Buras, P. (5.03.2023). *Scholz w Waszyngtonie. Co kanclerz osiągnął po roku od ogłoszenia zmiany?* Polityka.pl. <https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/swiat/2203990,1,scholz-w-waszyngtonie-cokanclerz-osiagnal-po-roku-od-ogloszenia-zmiany.read>.
- Busse, D. (1987). *Historische Semantik. Analyse e. Programms*. Klett-Cotta.
- Busse, D. (2000). Historische Diskurssemantik. Ein linguistischer Beitrag zur Analyse gesellschaftlichen Wissens. W: A. Stukenbrock, J. Scharloth (Hrsg.), *Linguistische Diskursgeschichte. Sprache und Literatur in Wissenschaft und Unterricht* (Vol. 86, s. 39–53). Schöningh Verlag.
- Cierpich-Kozieł, A. (2020). Koronarzeczywistość – o nowych złożeniach z członem korona- w dobie pandemii. *Język Polski*, 4, 102–117. <http://dx.doi.org/10.31286/JJP.100.4.7>.
- Czachur, W. (2011). Dyskursywny obraz świata. Kilka refleksji. *Tekst i Dyskurs – Text und Diskurs*, 4, 79–97.
- Czachur, W. (2020). *Lingwistyka dyskursu jako integrujący program badawczy*. Oficyna Wydawnicza ATUT – Wrocławskie Wydawnictwo Oświatowe.
- Czarnacka, A. (28.02.2022). *Czas wojny – czas kompromisu. Czy polski rząd i opozycja staną na wysokości zadania?* Polityka.pl. <https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/kraj/2156385,1,czas-wojny-czas-kompromisu-czy-polski-rzad-i-opozycja-stana-na-wysokosci-zadania.read>.
- Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache [DWDS]. (b.d.). *Zeitenwende*. Pobrano 4 lutego 2024 z: <https://www.dwds.de/wp/Zeitenwende>.
- Doleśniak-Harczuk, O. (23.06.2022). *Przywództwo na fali Zeitenwende – jak szef SPD wyszedł przed szereg*. Gazeta Polska Codziennie, nr 3206. <https://gpcodziennie.pl/805860-przywodztwo-na-falzeitenwende-jak-szef-spd-wyszedl-przed-szereg.html>.
- Doleśniak-Harczuk, O., Opaliński, A. (27.02.2023). *Piruetu Zeitenwende*. Gazeta Polska Codziennie, nr 3379. <https://gpcodziennie.pl/813875-piruetu-zeitenwende.html>.
- Duda, B., Ficek, E. (2021). Precz z maseczkami!? Semantyzacja ideologiczna wybranych słów dyskursu okołopandemicznego związanego z Covid-19. *Tekst i Dyskurs – Text und Diskurs*, 15, 339–355.
- Duden. (b.d.). *Zeitenwende, Zeitwende*. Duden online. Pobrano 4 lutego 2024 z: <https://www.duden.de/node/209142/revision/1358202>.
- Farfał, J., Przybylski, W. (6.03.2023). *Bolesny kompromis? Timothy Garton Ash o możliwym końcu wojny*. Polityka.pl. <https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/swiat/2204000,1,bolesnykompromis-timothy-garton-ash-o-mozliwym-koncu-wojny.read>.
- Gardt, A. (2007). Diskursanalyse – Aktueller theoretischer Ort und methodische Möglichkeiten. W: I. Warnke (Hrsg.), *Diskurslinguistik nach Foucault. Theorie und Gegenstände* (s. 27–52). Walter de Gruyter.
- Garton Ash, T. (29.04.2022). *Paryż, Berlin i kto jeszcze dołączy? Czyli kto pomoże Macronowi w projekcie „suwerenna Europa”*. Wyborcza.pl. <https://wyborcza.pl/7,179012,28388803,paryz-berlin-i-kto-jeszcze-dolaczy-czyli-kto-pomoze-macronowi.html>.
- Germany is facing dramatic change in many dimensions all at once* (11.08.2022). The Economist. <https://www.economist.com/briefing/2022/08/11/germany-is-facing-dramatic-change-in-manydimensions-all-at-once>.
- Gesellschaft für deutsche Sprache e.V. (9.12.2022). *GfdS wählt „Zeitenwende” zum Wort des Jahres 2022*. <https://gfdS.de/wort-des-jahres-2022/>.
- Grzegorzczkowska, R. (1998). Profilowanie a inne pojęcia opisujące hierarchiczną strukturę znaczenia. W: J. Bartmiński i R. Tokarski (red.), *Profilowanie w języku i w tekście* (s. 9–17). Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Grzeszczak, M. (2015). *Pojęcie demokracji i jego profilowanie w polskim i niemieckim dyskursie publicznym (1989–2009)*. Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II. „Heidelbergsche Jahrbucher der Literatur” (1814). No. 53. <https://doi.org/10.11588/diglit.29018.16>.

- Hornuff, D. (6.03.2022). *Arbeit am Begriff. Zeit* Online. <https://www.zeit.de/kultur/2022-03/politik-sprache-sprachbilder-rhetorik-wandel>.
- Jurek, M. (11.12.2022). *Tako rzecze Olaf Scholz*. „Do Rzeczy”, nr 50. <https://dorzeczy.pl/opinie/379549/jurek-tako-rzecze-olaf-scholz.html>.
- Jurek, M. (29.01.2023). *Niemcy i nowy porządek świata*. „Do Rzeczy”, nr 05. <https://dorzeczy.pl/opinie/397795/jurek-niemcy-i-nowy-porzadek-swiata.html>.
- Jurek, M. (23.04.2023). Granice polityki polskiej. *Do Rzeczy*, 17–18. <https://dorzeczy.pl/opinie/431311/jurek-granice-polityki-polskiej.html>.
- Jurek, M. (16.07.2023). *NATO: Pierwszy szczyt po Zeitenwende*. „Do Rzeczy”, nr 29. <https://dorzeczy.pl/opinie/461211/jurek-nato-pierwszy-szczyt-po-zeitenwende.html>.
- Kaszewski, K. (2018). *Media o sobie. Językowe elementy autopromocyjne w przekazach informacyjnych prasy, radia i telewizji*. Wydawnictwo Naukowe „Semper”.
- Kaszewski, K. (2020). Profilowanie pojęć jako narzędzie mediolingwistycznych badań porównawczych (na przykładzie obrazowania polskiego rządu w Wiadomościach TVP 1 i Faktach TVN-u). *Studia de Cultura*, 12(3), 30–41. <https://doi.org/10.24917/20837275.12.3.3>.
- Kernkorpus des DWDS. (b.d.). *{Zeitenwende, Zeitwende}*. Pobrano 4 lutego 2024 z: <https://www.dwds.de/r/?corpus=kern&q={Zeitenwende, Zeitwende}>.
- Korpus Języka Polskiego PWN [KJP]. (b.d.). *punkt zwrotny*. Pobrano 4 lutego 2024 z: <https://sjp.pwn.pl/korpus/szukaj/punkt+zwrotny;2.html>.
- Krasnodębski, R. (15.05.2023). *Trwa walka, w którą stronę dokona się ewolucja Unii Europejskiej*. [Wywiad przeprowadził K. Gac]., *DoRzeczy.pl*. <https://dorzeczy.pl/opinie/438831/prof-krasnodebskitrwa-walka-w-ktora-strone-dokona-sie-ewolucja-ue.html>.
- Krzemiński, A. (22.04.2023). *Niemiecki historyk: Rosja mogłaby się stać euroazjatycką Kanadą*. *Wyborcza.pl*. <https://wyborcza.pl/magazyn/7,124059,29684511,z-ksiegarn-niemieckich-znikaja-ksiazki-autorow-ktorzy-bardzo.html>.
- Krzemiński, A. (4.03.2023). *Stuletni Kissinger o sześciu największych przywódcach. „Tacy ludzie do władzy już nie dochodzą”*. *Polityka*. <https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/historia/2216182,1,stuletnikissinger-o-szesciu-najwiekszych-przywodcach-tacy-ludzie-do-wladzy-juz-nie-dochodza.read>.
- Krzemiński, A. (26.05.2023). *Zbijanie z tropu. O antyniemieckiej polityce Warszawy opowiada były niemiecki ambasador*. *Polityka*. <https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/swiat/2212962,1,zbijanie-z-tropu-o-antyniemieckiej-polityce-warszawy-opowiada-byly-niemiecki-ambasador.read>.
- Kuraszkiewicz, R. (6.08.2023). *Wielka lekcja realizmu politycznego dla Polski*. „Do Rzeczy”, nr 32. <https://dorzeczy.pl/opinie/467793/kuraszkiewicz-wielka-lekcja-realizmu-politycznego-dla-polski.html>.
- Kwiatkowska, A. (2023). Wstęp skąd się wzięła i dokąd zmierza *Zeitenwende*?. W: K. Frymark i in., *W poszukiwaniu straconego czasu. Niemcy w erze „Zeitenwende”* (red. A. Kwiatkowska, s. 10–21). [Raport OSW]. Ośrodek Studiów Wschodnich. https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/Raport-OSW-Zeitenwende_net_0.pdf.
- L'Allemagne doit poursuivre sa mue* (27.02.2023). „Le Monde”. https://www.lemonde.fr/idees/article-/2023/02/27/l-allemande-doit-poursuivre-sa-mue_6163470_3232.html.
- Lubowski, A. (19.04.2022). *Niemcom już przeszło wzmożenie moralne. „Bez gazu z Rosji nie damy rady” – twierdzą Siemens, BASF i doradca ministra gospodarki*. *Wyborcza.pl*. <https://wyborcza.pl/magazyn/7,124059,28350500,niemcom-juz-przeszlo-wzmozenie-moralne-bez-gazu-z-rosji-nie.html>.
- Łukasiewicz, P. (30.11.2022). *Niemcy nie będą strzelać do rosyjskich rakiet? Słowa Kaczyńskiego to duży błąd*. *Polityka*. <https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/kraj/2191762,1,niemcy-nie-beda-strzelac-do-rosyjskich-rakiet-slowa-kaczynskiego-to-duzy-blad.read>.

- Łukasiewicz, P. (18.04.2023). *Polska mocarstwem, czyli sny władzy PiS o potęgę. Ile w tym realizmu, a ile fanfaronady*. Polityka. <https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/kraj/2208472,1,polska-mocarstwem-czyli-sny-wladzy-pis-o-potedze-ile-w-tym-realizmu-a-ile-fanfaronady.read>.
- Łukasiewicz, P. (11.12.2023). *MSZ jak pisowska TVP. Polityka zagraniczna jest w ruinie, „nie odróżniają głowy od ogona”*. Polityka. <https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/swiat/2237218,1,msz-jak-pisowska-tvp-polityka-zagraniczna-jest-w-ruinie-nie-odrozniaja-glowy-od-ogona.read>.
- Maciejewska, B. (21.02.2023). *Czołg Bundeswehry witany z radością. Zwrot Niemiec w polityce wobec Ukrainy i Rosji*. Wyborcza.pl. <https://wroclaw.wyborcza.pl/wroclaw/7,35771,29463253,niemcy-robia-zwrot-czolgiem-jak-wyglada-zeitenwende-rok-po.html>.
- Majer-Baranowska, U. (2004). Dwie koncepcje profilowania pojęć w lingwistyce. *Etnolingwistyka*, 16, 85–109.
- Muller von Friedberg, C. (1835). *Schweizerische Annalen über die Geschichte unserer Tage seit dem Julius 1830*. Dritter Band. Ben Drell, Fussli und Compagnie. <https://www.digitale-sammlungen.de/de/details/bsb10453935>.
- Niehr, T. (1993). *Schlagwörter im politisch-kulturellen Kontext. Zum öffentlichen Diskurs in der BRD von 1966 bis 1974*. Deutscher Universitätsverlag.
- Polkowska, L. (2021). Profile pojęcia дума narodowa we współczesnej publicystyce. *Prace Językoznawcze*, 23(1), 67–82.
- Radziejewski, B. (19.02.2023). Polską racją stanu jest maksymalne osłabienie i wykrwawienie Rosji. [Wywiad przeprowadził R. Gromadzki]. „Do Rzeczy”, nr 08. <https://dorzeczy.pl/opinie/406429/forteca-zachodu.html>.
- Reginia-Zacharski, J. (23.01.2023). *Niemcy nie wypracowały planu B. Ich polityka była zdominowana wizją współpracy z Rosją*. [Wywiad przeprowadził M. Bugaj]. DoRzeczy.pl. <https://dorzeczy.pl/opinie/395653/prof-reginia-zacharski-o-wojnie-na-ukrainie-rosji-i-scholz.html>.
- Rupnik, J. (10.09.2022). *Ukraina w Unii? Nieprędko niestety*. Wyborcza.pl. <https://wyborcza.pl/magazyn/7,124059,28885654,ukraina-w-unii-niepredko-niestety.html>.
- Satoła-Staśkowiak, J. (2021). Wpływ pandemii na polską, bułgarską i czeską leksykologię w roku 2020 i na początku 2021. *Językoznawstwo*, 15, 23–37. http://dx.doi.org/10.25312/2391-5137.15/2021_02jss.
- Scholz, O. (19.12.2019). *Rede des Bundesministers der Finanzen, Olaf Scholz, in der Aktuelle Stunde zu den Ergebnissen der UN-Klimakonferenz vor dem Deutschen Bundestag am 19. Dezember 2019 in Berlin*. <https://www.bundesregierung.de/breg-de/service/newsletter-und-abos/bulletin/rede-des-bundesministers-der-finanzen-olaf-scholz--1708818>.
- Scholz, O. (27.02.2022). *Regierungserklärung von Bundeskanzler Olaf Scholz am 27. Februar 2022*. <https://www.bundesregierung.de/breg-de/suche/regierungserklaerung-von-bundeskanzler-olafscholz-am-27-februar-2022-2008356>.
- Scholz, O. (29.08.2022). *Rede von Bundeskanzler Scholz an der Karls-Universität am 29. August 2022 in Prag*. <https://www.bundesregierung.de/breg-de/aktuelles/rede-von-bundeskanzler-scholz-ander-karls-universitaet-am-29-august-2022-in-prag-2079534>.
- Semka, P. (26.11.2023). *Na Zachodzie bez zmian*. „Do Rzeczy”, nr 48. <https://dorzeczy.pl/opinie/507447/piotr-semka-na-zachodzie-bez-zmian.html>.
- Skora, M. (27.09.2022). *Niemcy obrały rok temu nowy kurs. Dziś koalicja trzeczcy w szwach i boi się zimy*. Polityka.pl. <https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/swiat/2183074,1,niemcy-obrały-rok-temu-nowy-kurs-dzis-koalicja-trzeczcy-w-szwach-i-boi-sie-zimy.read>.
- Sławiński, A. (30.12.2022). *Wojna, inflacja i śnięte ryby tym żyliśmy w 2022 r. Trwa plebiscyt Uniwersytetu Warszawskiego na słowo roku*. Wyborcza.pl. <https://warszawa.wyborcza.pl/warszawa/7,54420,29311709,wojna-inflacja-i-sniete-ryby-tym-zylysm-w-2022-r-trwa-plebiscyt.html>.

- Smolar, E. (18.08.2022). *Oto dlaczego osłabło zaufanie do Niemiec. List otwarty Eugeniusza Smolara do min. Annaleny Baerbock*. Wyborcza.pl. <https://wyborcza.pl/7,75968,28804272,oto-dlaczego-oslablo-zaufanie-do-niemiec-list-otwarty-eugeniusza.html>.
- Stotzel, G., Wengeler M. (1995). *Kontroverse Begriffe. Geschichte des öffentlichen Sprachgebrauchs in der Bundesrepublik Deutschland*. De Gruyter.
- Świerczyński, M. (23.01.2023). *Czy Berlin uwolni leopardy? Tylko tak odzyska twarz. Decyzja może zapaść już we wtorek*. Polityka.pl. <https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/swiat/2198762,1,czy-berlin-uwolni-leopardy-tylko-tak-odzyska-twarz-decyzja-moze-zapasc-juz-we-wtorek.read>.
- Świerczyński, M. (9.07.2023). *Niemiecki przełom. Czy „obronny fajtlapa” chce zmienić się w lidera NATO?* Polityka.pl. <https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/swiat/2219054,1,niemiecki-przelomczy-obronny-fajtlapa-chce-zmienic-sie-w-lidera-nato.read>.
- Świerczyński, M. (2.01.2024). *Polska w „strefie zgniotu”? Pomówmy o wojnie, Europa już stawia te pytania*. Polityka.pl. <https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/swiat/2240105,1,polska-w-strefiezgniotupomowmy-o-wojnie-europa-juz-stawia-te-pytania.read>.
- Teluk, T. (13.07.2023). *Niemiecka dobra mina do złej gry. „Gazeta Polska Codzienna”, nr 3473*. <https://gpcodziennie.pl/817257-niemiecka-dobra-mina-do-zlej-gry.html>.
- Traczyk, A. (1.04.2022). *Niemiecka polityka wobec Kremla zbankrutowała. I co teraz?* Polityka. <https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/swiat/2159977,1,niemiecka-polityka-wobec-kremlazbankrutowala-i-co-teraz.read>.
- Twardoch, S. (16.08.2023). *Nie umiem wyrzucić spod powiek obrazu tego skulonego rosyjskiego żołnierza*. Wyborcza.pl. <https://wyborcza.pl/magazyn/7,124059,30065755,szczepan-twardoch-wojnanigdy-sie-nie-skonczy.html>.
- Wengeler, M. (2003). *Topos und Diskurs. Begründung einer argumentationsanalytischen Methode und ihre Anwendung auf den Migrationsdiskurs (1960–1985)*. Max Niemeyer Verlag.
- Wielński, B.T. (10.03.2023). *Niemiecki ekspert dla „Wyborczej”: Od wybuchu wojny sporo się u nas zmieniło. Ale musimy przyspieszyć i robić więcej*. Wyborcza.pl. <https://wyborcza.pl/7,75399,29545579,niemiecki-ekspert-dla-wyborczej-od-wybuchu-wojny-sporo-sie.html>.
- Wielki Słownik Języka Polskiego [WSJP]. (b.d.). *punkt zwrotny*. Pobrano 4 lutego 2024 z: <https://wsjp.pl/haslo/podglad/37001/punkt-zwrotny>.
- Włoskiewicz, W. (2020). *Koronawirus jako problem językoznawstwa polonistycznego. Poradnik Językowy*, 7, 98–111. <https://doi.org/10.33896/PolJ.2020.7.8>.
- Wojtak, M. (2010). *Głosy z teraźniejszości. O języku współczesnej polskiej prasy*. Wyższa Szkoła Przedsiębiorczości i Administracji.
- Zessin-Jurek, L. (3.04.2022). *Wojna, punkt zwrotny. Oby przebudzenie Europy nie było kruche*. Polityka.pl. <https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/swiat/2160887,1,wojna-punkt-zwrotny-obyprzebudzenie-europy-nie-bylo-kruche.read>.
- Ziem, A. (2008). *Frames und sprachliches Wissen. Kognitive Aspekte der semantischen Kompetenz*. Walter de Gruyter.